

Batthyány Kázmér életútjának néhány állomásáról*

A „Batthyány Kázmér gróf az ellenzék élén” című tanulmány – Ódor Imre pécsi levéltárigazgató munkája – a reformkori kortes-hadjáratokról szól, valamint azokról a választási anomáliákról, amelyekhez Önök is hozzászokhattak itt az utóbbi tizenöt évben. A reformkor idején Baranya megyében tevékenykedtek az úgynevezett *fehértollasok*, a konzervatívok és ellenfeleik, a *vörösbogyósok*, akiknek kalapját megtekinthetik Pécsen, a Városháza Múzeumban: kis fekete pörgekalap, rajta kis piros bogycsok. Ki lehet találni, a vörösbogyósok az akkori liberálisok voltak, a szabadelvűek, akiknek egyik felsőtáblai vezére volt Batthyány Kázmér gróf. Baranyában is választási hadjárat útján gyűjtötték a szavazatokat. Ugyanúgy, mint most, pontosabban nem egészen ugyanúgy, de bizonyos jelenségek már onnan származtathatók. Baranyában ugyanis más megyékhez viszonyítva nagyon csekély volt a nemesek száma. Míg Magyarországon 4,8–5,2 % volt a nemesek aránya, itt Baranyában, az 1840-es években 1,4 %. A török után a Neoquistica Commissio nyomán minden birtokos nemesnek igazolnia kellett régi birtokához való jogát, de erre nem minden nemes volt képes. Baranyában létezett egy nemesi közbirtokosság, egy község, Szabadszentkirály. Már a nevéből is következik, hogy valamikor szabadságot kaptak a királytól, csak ezt a XVII–XVIII. században nem tudták bizonyítani. A harcok eredményeként kollektív nemességet kaptak. 1819-től a nemesek személyenként szavaztak. A 300 szabadszentkirályi nemes szavazatát akarta megnyerni mindkét fél. Az nyert, aki több szavazatot gyűjtött össze, elsősorban Szabadszentkirályról, mert Baranyában az összes nemes egyharmada Szabadszentkirályon élt. A nemesi demokrácia csak akkor működhetett jól, ha ezt a 300 szavazatot a politikai pártok megnyerik. Batthyány Kázmér is sokat áldozott arra, hogy a szabadszentkirályi nemeseket megnyerje, de a konzervatívok ügyesebbek voltak. Majláth György, a roppant tehetséges, fiatal konzervatív politikus – aki előbb Baranya megyei főispán-helyettes, majd főispán lett – jobban lobbizott, jobban tudta mozgósítani az anyagi eszközöket, és egyszerűen lefizette a szabadszentkirályi nemeseket. Az 1847. októberi követválasztáson, ahol az volt a tét, milyen pártállásúakat küld Baranya a rendi országgyűlésbe, a mérközést a szabadszentkirályiak szavazataival a konzervatívok nyerték, vagyis a *fehértollasok*.

A választási küzdelmek során a vörösbogyósok sokáig kitarítottak, újból és újból próbálkoztak, és 1848 januárjában, amikor megüresedett az első alispáni tisztség, újabb megméretés következett. 500 szánnal indultak a liberális nemesek Szabadszentkirályra, hogy megnyerjék szavazataikat, de Majláth György nem engedte be őket a községbe. Óriási csetepaté támadt, az egyik szabadelvű urat meg is verték a szabadszentkirályiak. Az 1848. január 18-i választást Pécsen tartották a vármegyeházán. Nagyon szoros küzdelemre számítottak, mind a konzervatívok, mind a liberálisok győzelemre törekedtek. Végül néhány szavazattal megint a konzervatívok nyertek. De milyen áron? Úgy, hogy a *fehértollasok* 30 szabadszentkirályi nemes urat megnyertek, 100 forintot adtak egynek. Becsületesen őket a közgyűlési terembe, majd kiráspolyozták a rácsokat, az ablakon menekítették ki őket. Ezzel a néhány szavazattal a maguk javára billentették a mérleget, s így szól a konzervatívok kortes nótája: „*Nem kell nekünk galagonya, / sem a Batthyány bora, / magyar nemes testem, vérem, / szabadságom nem cserélem.*”

Batthyány Kázmér életútjának másik fontos tette volt a jobbágyaival kötött örökvlástság szerződés. Ennek vázolója előtt néhány szót szölok a siklósi Batthyány birtokról. Baranya me-

* A XXXIII. Honismereti Akadémián 2005. június 28-án, Pécsen elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

gye déli, a Drávához közel fekvő területei, a jó minőségű szántókkal, rétekkel, és legelőkkel bővelkedő keleti földek, leginkább a bolyi uradalom községeinek határai, és a gyenge terméshozamokat adó kevés szántóval, réttel, inkább vizes, sásos, lápos területtel rendelkező nyugati földterületek között foglaltak helyet. A siklói uradalom és a szomszédos uradalmak községeinek népe 1766-ban fellázadt a Mária Terézia által elrendelt „úrbéri rendbeszedések” őket sérelmesen érintő végrehajtása ellen. Az 1767. évi úrbérrendezést követően a földesurak kiépítették majorságaikat. Elsősorban pénz- és termékjáradékot követeltek jobbágyaiktól, robotra kevésbé volt szükségük, ezért községekkel szerződést kötöttek a robot pénzzel, egy összegben történő megváltására. A Batthyányak is úrbéri szerződéseket kötöttek jobbágyközségekkel az 1770–1780-as években. Siklós község is úrbéri szerződést kötött földesurával, először 1769-ben, majd az 1770-es években még háromszor. A földesurak a tervszerű majorsági gazdálkodás bevezetésével egyidejűleg törekedtek korábban a jobbágyokkal közös használatú legelők kihasítására és a „tilos” vagy tilalmas erdők elkülönítésére. A jobbágyok faizási jogát szűkítették, erdei állattartásukat is visszaszorították. Az 1836. évi úrbéri törvény alapján a földesurak a közlegelőt is „elkülönözték” a sajátjuktól, maguknak hasítva a nagyobb legelőrészt.

A Batthyányak siklói uradalmuk több községével legelő elkülönözési szerződést kötöttek, de ezek olyan hátrányosan érintették a Dráva menti községek népét, hogy a siklói uradalom falvai – Aderjás, Drávacsepely, Drávaszabolcs, Dráwapalkonya, Kémes, Kórós, Márfa, Rád, Nagyharsány és Terehegy – 1845-ben elutasították az egyezségeket. Az 1840-es években a Batthyányak a siklói uradalom községeinek jobbágyaival legelő-elkülönözési perben álltak. A jobbágyok érdekeik védelmében Baranya vármegye segítségét vették igénybe földesuraik ellen. Az uradalom a szántókat, és réteket is felmérte, s a jó minőségű szántóföldeket majorságának, és kaszáló réteket különítette el. Az Ormánságban és a Drávaszögben a Dráva szabályozása előtt ártéri gazdálkodást folytattak. (Andrásfalvy Bertalan erről csodálatos könyvet írt, és a baranyai adatok kiegészítik azt, amit a Duna-menti ártéri gazdálkodásról megállapított.) Baj akkor lett, amikor megszűnt, vagy megszűnőben volt az ártéri gazdálkodás. Korábban úgynevezett dörömbökön, kisebb kiemelkedő helyeken voltak szárazabb helyek, szántók, és jobb minőségű kaszálórétek. A többi terület sásos, lápos volt, nem ért sokat. A vizek lecsapolásakor felszabadultak ugyan nagyobb száraz területek, de a minőségi szántókat és réteket a földesúr igyekezett magának megszerezni, a jobbágyok pedig addig rendelkeztek ugyan bizonyos szárazabb területekkel, de ezeket elvesztették vagy nem tudták megszerezni. Voltak úgynevezett irtásföldjeik is, de a földesúr ezeket is elvette. A Batthyányak is ilyen „gonoszak” voltak. Batthyány Ferenc korábban földadományt juttatott jó néhány Dráva-menti, ormánsági és siklói uradalmi községnek, de ezeket az uradalom tisztjei vissza akarták venni. A szavai református lelkész, Kádas Imre ellenállása miatt az ügyet úriszék elé kellett vinni. „Néplázító, nyughatatlan, és veszedelmes” szavai miatt a lelkészt hivatalából el akarták mozdítani, Batthyány Kázmér és Gusztáv az uradalom községéből való eltávolítását kérték a református egyházi főhatóságtól.

A földesúri terhek, a szolgáltatások járma alól csak a mezővárosok szabadulhattak némi képp. Ennek módja az úgynevezett kontraktus volt, azaz olyan szerződés, ami által a mezővárosok jobbágyai évente egyszer nagyobb pénzösszeget fizettek földesuruknak. Ezzel kiváltották robot-, és részben vagy egészben termékjáradékukat. Ilyen kontraktussal rendelkező mezőváros volt Baranya megyében Mohács és Siklós, előbbi a pécsi püspökkel, utóbbi a Batthyány uradalommal kötött szerződést. A siklói uradalom 1769-ben kötött kontraktus Siklós mezőváros lakóival, akik így kontraktuális jobbágypolgárok lettek. A kontraktuális jobbágypolgár intézménye kedvezőbb jogállást teremtett az úrbéres jobbágyok számára. Tehát a volt jobbágyok parasztpolgárrá válási folyamata már a XIX. század első harmadában elindult.

Miből éltek a siklóiak? Az 1830-as években például elsősorban boreladásból, és ebből megfelelő tőkét tudtak kovácsolni. A XVIII. század utolsó harmadától az 1830-as évekig Eszékre és a Dráván túli községekbe szállították eladásra a jó siklói nedűt. A XIX. század első harmadától azonban e lehetőségétől nagyrészt elesetek, mert a siklói uradalom bérbe vette a valpói uradalom borkiméresi jogát. Valpó itt van a határon túl, sajnos már nem Magyarországhoz tartozik, de akkor még szerves gazdasági kapcsolat volt a két szomszédos uradalom között. A siklói parasztok polgárrá válását a borkereskedelem mellett a fuvarozásból és az állattenyésztésből származó haszon is elősegítette. Több megfelelő tőkével rendelkező siklói

polgár vásárolt jelentős számú disznót, és hajtotta azokat a délkelet-dunántúli vásárookra. A siklósi parasztpolgárok az 1830-as években legelőket is béreltek, melyeken szarvasmarhát, ökröt, tehenet tartottak, és olykor 25–40 %-os haszonnal eladták őket a dél-dunántúli piacon.

Siklós lakosságának 70 %-át kitevő parasztpolgárság szolgáltatásainak örökös megváltásában látta boldogulásának útját. Az 1840. évi VII. törvénycikk lehetővé tette, hogy jobbágyok önkéntes örökváltság-szerződést kössenek földesurukkal. Gróf Batthyány Kázmér, Siklós mezőváros földesura az 1830-as években tehát egy nagy uradalom érdekérvényesítőjeként lépett fel ugyan uradalmának községeivel szemben, de az országgyűlés felsőtábláján politizáló főúr az 1840-es években fokozatosan a szabadelvű eszmék híve lett, s elveit hamarosan a gyakorlatban is képes volt képviselni. A földbirtokosok közül Bezerédj István után Batthyány Kázmér gróf az országban másodikként fogott bele birtokain az örökváltság gyakorlati megvalósításába. Batthyány Kázmér gróf előbb testvérének, az ekkor Londonban élő Batthyány Gusztávnak Vas megyei birtokán, a borostyánkői uradalom Felsőlövő községében kötött örökváltsági szerződést jobbágyaival 1840 decemberében, majd ugyanebben az esztendőben szintén ezen uradalomban még két községe jobbágyaival. 1845-ben több, a borostyánkői uradalomhoz tartozó községgel szintén örökváltság-szerződést írt alá. Batthyány Kázmér gróf 1845-ben fordult siklósi uradalmának jobbágyai felé is önkéntes örökváltság-szerződés megkötésének ajánlatával. Ezzel a siklósi uradalom hat községe élt 1845-ben: Bodony, Csehi, Szerdahely, Hásság, Egerág, Udvard. Majd 1847-ben a gróf újabb örökváltság szerződéseket kötött Száva, Palkonya – ma Drávapalkonya –, Mozsóg községekkel, valamint Siklós mezővárossal. Batthyány Kázmér az örökváltság-szerződések megkötésével kettős célt követett. Egyrészt elősegítette a szabad földtulajdonnal rendelkező parasztpolgárság létrejöttét, illetve megerősödését, az árutermelésbe, az áruforgalomba való bekapcsolódás révén; másrészt saját uradalmának olyan pénztőkét teremtett, amivel korszerűsíthette gazdaságát, megalapozhatta a modern mezőgazdasági nagyüzem létrejöttét.

Batthyány Kázmér gróf Siklós mezőváros „közönségével” 1847. január 1-jén kötötte meg az örökváltsági szerződést Siklóson. A szerződés bevezetője szerint Siklós mezőváros lakói ugyan már megváltották magukat szerződésileg az úrbéri tartozások egy részétől – ez nyilvánvaló utalás volt az említett 1769-es kontraktusra –, de elhatározták, hogy „tökéletesen megszünteti a még köztük, és földesuruk közti úrbéri tartozásukat, s így képesek lehessenek „nagyobb kifejlés és gyarapulás által mindinkább hasznosabb polgárai lehetni e szép hazának”. A szerződés szövegéből kitetszik, hogy maga a mezőváros fordult földesúrhoz, németújvári gróf Batthyány Kázmérhoz az örökváltsági szerződés megkötésének kérelmével, s hivatkoznak is a siklósi polgárok e kérelem alapjára, a hazai törvényekre, közülük említve is az 1840-es törvényt, amely lehetővé teszi a földesúr és a jobbágyai közötti örökváltság-szerződést. Vagyis a szerződés szövege szerint nem Batthyány Kázmér gróf kezdeményezte Siklós mezőváros örökváltságát. A kérelmet azonban gróf Batthyány Kázmér az idézett törvény nyomán komoly megfontolás tárgyává tette, s hozzájárult a szerződés szabad egyezkedés útján történő megkötéséhez. A szerződési feltételeket tizenegy pontba foglalták. Első helyen említi a szerződés-szöveg a siklósi jobbágyok régi panasztárgyának megszüntetését, miszerint a siklósiak és a földesúr allodiális földjeit, melyek eddig szétszórva voltak, kicserélik. Ez lényegében már a tagosítások első formája. Továbbá gróf Batthyány Kázmér úr, maga és örökösei nevében átengedi az egész siklósi város határában, nem különben az úgynevezett Cigányvárosban lévő mindennemű törvényes jogait és javadalmait a siklósi város közönségének. Különlegesség volt Siklóson a Cigányváros, ahol cigány jobbágyok léteztek, akik szolgáltattak földesuruknak. Tehát ezek a jogok: a házárenda, a Cigányvárostól járó robot, a füstpénz, a kazánárenda, a gabona- és bor kilenced, a regálék, tehát a bor és egyéb italok mérési joga, korcsmáltatási jog, húsvágás, mészárszék, boltnyitás, serfőzés, és vadászati jogok. Ezekon kívül gróf Batthyány Kázmér átadta a siklósiaknak Pelikán vendégfogadját – híres-nevezetes hely volt, ma művelődési ház és könyvtár van benne – a hozzátartozó fundussal, gazdasági épületekkel, és a telken lévő török mecsettel együtt. Ez a török mecset is megvan, nemrég újították fel. A város kapott még örök használatra malmokat, kocsmát, mészárszéket. Felhívja azonban a szerződés a városi közönség figyelmét arra, hogy a törvényhatóságot, vagyis az úriszéket továbbra is a földesúr és örökösei gyakorolják, mely intézmény fenntartásának költségeit továbbra is az uraság viseli.

Az úri jogok átengedéséért azonban magas árat szabott meg a siklói uraság. Az örökváltás díja 161 ezer forint volt ezüstpénzben, melyből 71 ezer forintot számolt a földesúr a regálék, 90 ezer forintot pedig a regálékon kívüli javadalmak megváltására. Mindezt a városnak 15 év alatt kellett megfizetnie. A 15 éven belüli tartozó összegért 6 %-os kamatot számított az uraság, és különböző szankciók voltak a nem fizetés esetére. A szerződést aláírta Nagy Károly tudós, akadémiai tag, Batthyány Kázmér barátja, ellenjegyezte Popovits György a város bírójára, tizenkét városi esküdt, a városi szószóló, valamint 144 városi polgár. A szerződési feltételekből kiszámítható, hogy a siklói jobbágyok önálló paraszttá, polgárrá válásukért telkenként átlagosan 1025 forintot, ha az egyházi tized megváltását is számoljuk, akkor 1028 forintot fizettek fejenként. A földesúrával kötött szerződés aláírása után nem sokkal 1847. június 20-án Siklós város előjárósága még egy szerződést írt alá, mégpedig a siklói „újpolgárokkal”, akik Mária Terézia óta cigány nemzetiségűek. Eszerint 53 siklói cigány család megválthatta úrbéli szolgáltatásait.

Gróf Batthyány Kázmér örökváltás-szerződéseinek teljesítését megzavarták az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményei. A siklói uradalom községgel kötött szerződéseinek tartalma nem elégítette ki a jobbágyokat, és a siklói uradalom településeinek – Szaporca, Csehi, Drávaszabolcs, Palkonya, Tésenfa, Ipacsfa, Kovácshida – panaszaival, zúgolódásaival a legelők szűk volta, a dézsmafizetés, a kereskedés akadályozása miatt a Munkácsi Albert református lelkész vezette dél-baranyai parasztmozgalmakhoz vezettek. A Dráva menti és Siklós környéki nép Drávacepelyen nem Batthyány Kázmért, hanem Táncsics Mihályt szavazták meg népképviselőjükként.

Siklós város sem volt elégedett örökváltás-szerződésének feltételeivel. A város 1849-ben többször tárgyalta a siklói uradalom tisztjeivel a regálék visszaadásáról, mert azokat túl terhesnek találta. Az uradalom azonban nem engedett. Az uradalmi főtiszt az 1849. március 20-án kelt jegyzőkönyvben vázolta a nagybirtok és a mezőváros közti gondokat. Eszerint „a magyar hazában a politikai és jogi viszonyok bizonytalanná váltak..., az örökváltás szerződés végrehajtásában is nehézségek támadtak..., a fizetési elmaradások és bonyolódások miatt és ellenére a két fél újra megegyezését fejezte ki”.

Utójátéka is volt a siklói örökváltás-szerződésnek. Még egy nagyobb, 4520 négyszögöles területet, valamint 30 ezer forintra értékelt szőlődézmát is meg kellett váltaniuk a siklóiaknak. A vitás területet a pécsi úrbéri törvényszék 1859-ben „községi jószágként” nyilvánította. Végül is az egész ügylet a volt jobbágyoknak nemhogy 161, hanem majdnem 200 ezer forintjukba került. Az eredeti örökváltás-szerződést a pénzügyi hatóság utasítására a siklói előjáróság uradalmi egyetértséssel módosította, az egyezséget a Baranya megyei, majd a legfelső úrbéri törvényszék 1859-ben megerősítette.

Szabad paraszttá, polgárrá csak 12 évvel az örökváltás-szerződésük megkötése után válhattak a siklói lakosok, akik ekkor már jó érzéssel emlékezhetek vissza egykori földesurukra, gróf Batthyány Kázmérra.

Rozs András

Aranymosás a Dráván és a Murán

Megbízható forrásokból, korabeli oklevelekből tudjuk, hogy fejedelmeink, királyaink igényt tartottak a Kárpát-medence egész területén mind a bányászott, mint pedig a mosott aranyra. Később a Habsburgok sem hagyták elveszni ezt az aranyat. Tudták ők jól már régtől fogva, hogy a magyarországi folyóvizek közül a Dráva és a Mura sem csupán kavicsot és homokot rak le a partjain, zátonyain. Ahogyan a horvát aranyászok is mondogatják mindmáig: „*Drava i Mura talozi ne samo sljuna i pijesak!*”

Az aranymosás kezdetét illetően a magyar nyelvű szakirodalom a római hódítás korába nyúl vissza, de konkrétan a Dráván és a Murán folytatott aranymosásról a honfoglalástól egészen a XVI. századig nincsen írásos anyag, mely ezt részletesebben tárgyalná, egyetlen kivétel. Ekkor jelenik meg először az itteni aranymosás történetében a nekünk magyaroknak és a